

OASE 118 Rationalisme herzien

Justin Agyin, Bart Decroos, Christoph Grafe (red.)

Vraagt de hedendaagse conditie van schaarste niet om een kritische herziening van de economie van het bouwen? Hoort daarbij niet ook een hernieuwde focus op de rationalisering van de bouwproductie?

De rationalistische traditie

De moderne beweging van de jaren twintig schaarde zich tegen de achtergrond van de crisis na de Eerste Wereldoorlog achter een programma van maatschappelijke hervorming en accepteerde daarbij de logica van de industriële productie in het bouwen. In roerige tijden, zo zou je hieruit kunnen afleiden, moet de essentie van architectuur gezocht worden in een rationalisering van de processen, daarbij gebruik makend van efficiënte vormen van constructie.

Tegenwoordig is er opnieuw sprake van een combinatie van crisisverschijnselen: de noodzaak van economisch bouwen is nu echter niet langer gebaseerd op uitsluitend financiële overwegingen, maar sterk op de eindigheid van materiaal- en energiebronnen. Een begrip als 'verspilling' moet anders worden gedefinieerd dan aan het begin van de twintigste eeuw. Dit houdt tevens in dat de vigerende praktijk van afbraak en nieuwbouw fundamenteel ter discussie staat. Architectuur wordt weer, wat het lange tijd vooral geweest is, een praktijk van het repareren van steden en gebouwen. Daarmee treedt de noodzaak om over constructie – haar conceptualisering en haar economie – te denken nog eens sterk naar voren.

De herijking aan het begin van de twintigste eeuw was geenszins nieuw: al sinds de industriële revolutie was de verhouding tot industriële processen en producten een van de belangrijkste krachten voor de ontwikkeling van nieuwe vormen in de architectuur, waarvan de impuls werd ingegeven door de uitvinding van nieuwe materialen en constructieve mogelijkheden in de negentiende eeuw. De effecten van deze traditie bepaalden onder meer de posities van Viollet-le-Duc en zijn volgelingen ten opzichte van gevestigde theorieën en de overdracht daarvan in architectuurscholen (de Beaux-Arts traditie).

Toen hij in de jaren 1920 het Rationalisme onderscheidde van het Functionalisme pikte Adolf Behne in het Duitsland van de Weimarrepubliek deze draad op. Maar hij gaf een nieuwe wending aan het begrip. Volgens Behne verbond het Rationalisme zich met de drijvende krachten van de samenleving, terwijl het Functionalisme vooral ingegeven was door reacties op incidenten en een onderliggend individualisme. De nadruk op technologie (of de constructie) was voor Behne, zoals ook voor Giedion in zijn *Bauen in Frankreich* (1928), een noodzakelijk antwoord op de condities van een industriële samenleving – meer dan het gebruik of de sociale praktijk. De economie van de middelen, zoals die in het architectonische ontwerp haar beslag kreeg en door ditzelfde ontwerp diende te worden getoond, werd voorgesteld als de essentiële bron voor het vinden van vorm. Type, standaard en, op een ander niveau, universele geldigheid, waren voor Behne de essentiële kenmerken van rationalisme in de architectuur.¹

¹ Behne definieert de nieuwe architectuur langs vier hoofdlijnen: 'Peinlich genaues Erfassen und vollkommenes Erfüllen des Zweckes', 'glückliche Wahl des Ausführungsmaterials', 'einfache und ökonomische Konstruktion', en tenslotte 'die aus diesen Positionen entstehende Form'. Behne schrijft ook: 'Wenn der Rationalist sich auf die Maschine beruft, so sieht er in ihr die Vertreterin und Förderin der Normung und Typisierung. Adolf Behne, *Der moderne Zweckbau 1923*. Berlin/ Frankfurt: Ullstein, 1964 (original publication: Munich: Drei Masken Verlag, 1926), p. 51

In de jaren 1950 was een echo van deze traditie terug te vinden in de hernieuwde belangstelling van J. M. Richards voor Victoriaanse industriële gebouwen, spoorwegloodsen, etc.² Dit zijn slechts enkele voorbeelden, maar wat hen verbindt is de idee dat de architectuur zich ontwikkelt vanuit een logica van productie, terwijl ze haar gevoel van conceptuele eenheid in de tendens eerder ontleent aan de constructie – in de brede zin – dan aan de compositie.³ Deze, in wezen, inherente logica lijkt in eerste instantie gebouwen als vrijstaande objecten te begrijpen, wat bijgevolg ook een spanning met de context impliceert, of deze zelfs negeert.

Beter een kruk dan een verloren ledenmaat

Wat zou een herneming van de impulsen die zich met de rationalistische tendensen in de 19^e of 20^e eeuw verbinden met de huidige situatie? Wat betekent het voor de conceptualisering van constructies als elk gebruikt bouwelement moet worden onderzocht op zijn intrinsieke herbruikbaarheid voordat het zelfs maar wordt ingezet? De dominante materialen van de 20e eeuw - beton, staal, glas of aluminium - hebben de neiging zich niet aan te passen en kunnen vaak alleen worden hergebruikt tegen de prijs van 'down-cycling', d.w.z. energie-intensieve verwerking tot minder waardevolle grondstoffen. De elementen van het 'pre-industriële' bouwen zijn daarentegen altijd hergebruikt: Stenen werden losgemaakt uit hun verband en opnieuw gemetseld, houten balken werden hergebruikt in nieuwe constructies, kozijnen werden toegevoegd, veranderd en elders geïnstalleerd. Het gereedschap dat hiervoor nodig was - hamer, zaag, troffel - was ook bekend en wijdverspreid. In veel opzichten vereist de nieuwe cultuur van *Umbau* (of *adaptive re-use*) daarmee een herontdekking en reactivering van latente kennis over bouwen – en daarmee ook een andere verhouding tussen industriële standaardisatie en improvisatie, die bij het repareren hoort.

Voor de architectuurdiscipline betekent het verbouwen en verder bouwen niets minder dan een paradigmaverschuiving. Het houdt ook een herdefiniëring van de architectuur en haar theorie in. John Ruskin, die een reputatie heeft als aarts-sentimentalist vanwege zijn verzet tegen de reconstructie van middeleeuwse kathedralen en tegen de bouwwoede van zijn tijdgenoten, schreef: 'Bewaak een oud gebouw met een zorgzame blik; bewaak het zo goed als je kunt, tegen elke prijs, tegen elke invloed van verval. Tel de stenen zoals je de juwelen van een kroon zou tellen; zet er wachtposten omheen als bij de poorten van een belegerde stad; bind het samen met ijzer waar het loslaat; hou het tegen met hout waar het afneemt; maak je niet druk om de onmogelijkheid van de ondersteuning: beter een kruk dan een verloren ledemaat'.⁴ In een tijd waarin het repareren van het bestaande prioriteit zou moeten krijgen, krijgen deze woorden een dringende en essentiële betekenis. Architecten moeten zichzelf opnieuw uitvinden als bricoleurs, als knutselaars, of gewoon als experts die verstand hebben van repareren. Daarbij komt niet alleen de nieuwste technologie om de hoek kijken, maar ook eeuwenoude kennis. 'Ik mag dan wel een elektrische boor gebruiken, maar ik gebruik ook een hamer', schreef Bruno Latour, waarmee hij de kern raakte van een lang onderdrukte waarheid over bouwen.⁵ Het nieuwe rationalisme omarmt daarmee hybriditeit – ook dit is een belangrijk verschil met de geschiedenis.

² J. M. Richards, "The Functional Tradition", *The Architectural Review*, Vol. 122, Nr. 726, juli 1957, p. 6

³ zie ook Jacques Lucan's *Composition Non-composition*, 2009

⁴ John Ruskin, *The Complete Works: Library Edition*, vol. 8, *The Seven Lamps of Architecture*, (London: George Allen, 1903) 244–5.

⁵ Bruno Latour, *We have never been modern*, trans. Catherine Porter (1991. Reprint, Cambridge: Harvard University Press, 1993), 81.

Rationalisme ‘her-overwogen’

Vanuit deze historische ontwikkeling en de actualiteit dringt zich de vraag van de hernieuwde relevantie van rationalistische benaderingen voor de hedendaagse architectuur op, die vanuit verschillende invalhoeken in dit OASE nummer aan de orde komen.

1. Technologie

Het moderne uitgangspunt van technologische excellentie is niet langer evident. Wat als de kwaliteiten van bricolage serieus worden genomen, voorbij een esthetiek van ruïnes? Wat als onvolledigheid en vergankelijkheid zouden worden opgenomen in een taal van technologie in de architectuur? En ook verbindingen die het principe van de-assemblage omarmen.

2. Materialiteit

Terwijl het rationalisme, in de context van de industrialisatie van de negentiende eeuw, vooral materialen als staal en glas benadrukte, zou het vandaag, in de context van duurzaamheid, misschien opnieuw de nadruk kunnen leggen op hout en andere *bio-based* materialen. Zijn de hybride constructies die gebruik maken van de innovatie in de productie van performante elementen in hout niet juist een voorbeeld voor een rationele vorm van bouwen, en een nieuwe economie van de middelen?

3. Context

Terwijl historisch rationalisme een tabula rasa veronderstelt, is de ruimtelijke en materiële context onlosmakelijk deel geworden van hedendaagse bouwvoorwaarden. Anderzijds benadrukken recente ecologische perspectieven een procesmatige aanpak gericht op de *life cycles* van een gebouw, waarbij de productiemethodes opnieuw de overhand krijgen op het uiteindelijke resultaat. Is een *contextueel* rationalisme – een contradictio in terminis volgens een meer traditionele definitie van beide begrippen – denkbaar waarbij een dergelijke procesmatige aanpak vertaald wordt in de conceptualisering van een ontwerp voor een specifieke plek?⁶

Call for Conversations

OASE zet steeds in op de uitwisseling van ideeën tussen theorie en praktijk, tussen academici of schrijvers en praktiserende architecten. Daarom zijn we voor dit nummer op zoek naar teksten die op basis van gesprekken met hedendaagse ontwerppraktijken tot stand zijn gekomen. In deze ‘Call for Conversations’ nodigen we voornamelijk jonge schrijvers en onderzoekers uit om een voorstel in te sturen voor een diepgaande dialoog tussen henzelf en een hedendaags ontwerp bureau, dat past binnen de thematiek van het nummer. Het werk van de betreffende ontwerper geeft aanleiding tot een herinterpretatie van het rationalistisch bouwen. De gevoerde gesprekken de ontwerpers dient te resulteren in een tekst, al dan niet in interview/gespreksvorm, waarin wordt gereflecteerd op de praktijk van het betreffende bureau met betrekking tot de thematiek van dit nummer. De theorievorming voed zich vanuit de realisatie van gebouwde objecten. Dit impliceert de vraag hoe het wisselspel tussen twee praktijken (theorie en praktijk) kan leiden tot een reflectie over de bijdrage van het maakprocessen aan de betekenisoverdracht in architectuur, en over de verschillende economieën van het bouwen.

⁶ Behne, op. cit., 59

Als zodanig dient deze Call for Conversations als een platform voor ideeënuitswisseling waarbij ontwerpers worden uitgedaagd en bevraagd om kritisch te reflecteren op de eigen praktijk voorbij de doorsnee bureaupresentatie enerzijds, en academici en schrijvers om theoretische kennis en onderzoeksvragen te spiegelen aan *state-of-the-art* ontwerppraktijken anderzijds. Daarom is het van belang dat de gesprekken resulteren in gestructureerde teksten met een evenwichtige verhouding tussen de inhoudelijke bijdrage van zowel de interviewer als geïnterviewde. OASE 109 Moderniteiten kan als voorbeeld voor het format van de teksten en het OASE nummer beschouwd worden.

We nodigen auteurs uit om een abstract in te dienen van maximaal 300 woorden als voorstel voor een artikel van 2500 tot 3000 woorden. De abstracts dienen opgesteld en ingestuurd te worden door de penvoerder(s) voor het schrijven van de tekst en bevatten in ieder geval het volgende:

- Een beknopte schets van het (eigen) theoretisch kader aangaande rationalistisch bouwen.
- Met welk ontwerpbureau een gesprekkenreeks aangegaan is/zal worden en over welke projecten (waarschijnlijk) zal worden gereflecteerd.
- Wat de aanleiding in het werk van de ontwerper is voor een herinterpretatie van het rationalistisch bouwen en daarmee wat de insteek van het gesprek en tekst zal zijn.

Abstracts uiterlijk 17 december 2023 inzenden, via het volgende e-mailadres: info@oasejournal.nl. Auteurs ontvangen rond 22 januari 2024 bericht of hun voorstel is weerhouden en zullen vervolgens gevraagd worden om 1 april 2024 hun volledige artikel in te sturen.